

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і.м. К. Д. УШІНСЬКОГО

На правах рукопису

ШЕВЦОВ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ

ОНТОЛОГІЧНИЙ І ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ
ФЕНОМЕНА РОЗІРВАНОЇ СВІДОМОСТІ

09.00.01 Філософські пізнання, онтологія
і гносеологія

Автореферат дисертації на здобуття
вченого ступеня кандидата філософських наук

Науковий керівник
доктор філософських наук, професор
ІВАКІН ОЛЕКСІЙ АРКАДІЙОВИЧ

Одеса 1995

116 501 011

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Інституті соціальних наук Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор Івакін Олексій Аркадійович.

Офіційні опоненти:

1. Чунаєва Ангеліна Акіндинівна, доктор філософських наук, професор.

2. Роджеро Олексій Миколайович, кандидат філософських наук, доцент.

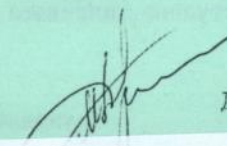
Провідна організація - кафедра філософії Одеського сільськогосподарського інституту.

Захист відбудеться 28 червня 1995 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради N 050801 Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 78.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету.

Автореферат розіслано 27 травня

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Дмитрієва М. С.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00754914 (U)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Феномен "розірваної" свідомості завжди був в полі зору різноманітних дослідників. Саме поняття "розірваності" можна виявити не тільки у філософській літературі, але і у працях соціологів, психологів, психіатрів, культурологів і навіть літературознавців. Правильна постановка подібної проблеми дозволяє побачити у новому світлі не тільки людську свідомість, але й саму людину і, можливо, буде сприяти розвитку філософської антропології. Це по-перше.

По-друге, (і це здається більш злободенним) висновки цієї роботи мають не просто відірвано-теоретичний характер, а дозволяють глибше та точніше розкрити реальні процеси, які сьогодні мають місце у нашому суспільстві. Проблема "розірваної свідомості" - це проблема людини, яка належить до суспільства, що зазнає перехідний період. Це проблема багатьох наших сучасників та співвітчизників. Реальна розробка подібної проблеми в соціології та психології може дозволити багатьом визначити для себе нове місце у житті замість втраченого колишнього і, можливо, побачити сьогоднішні процеси у нашому суспільстві під іншим кутом зору, що допомагає накопиченню інформації про суспільство в цілому та про кожного з його членів окремо з усіма наслідками, які витікають з цього (тобто підвищення ступеню соціального прогнозування, соціального керування, профілактики соціальних та особистих конфліктів і т. і.).

Дана робота лише задає напрямок пошуку для досліджень у різних областях соціальних та гуманітарних наук.

Матеріалом для даного дослідження послужив творчий доробок Ф. М. Достоевського, Д. Дідро, Г. В. Ф. Гегеля. Внаслідок недостатньої вивченості нашого сьогоднішнього суспільства, у дослідженні як матеріал використано різні текстові описи подібних громадських ситуацій в минулому, в історії людства. Саме так колись діалог Д. Дідро "Племінник Рамо" послужив матеріалом Г. В. Ф. Гегелю для його аналізу свідомості в певний період історії - так виникло поняття "розірваної свідомості". Проте, для виходу за межі саме гегелівського ро-

зуміння проблеми, для розгляду доторкнutoї Гегелем проблеми "розірваної свідомості" не з позиції об'єктивного духа, коли як онтологія виступає саме діалектика (логіка) розвитку, а з позиції скоріше "соціальної" онтології, виникла потреба у іншому, "незалежному" матеріалі, яким і стала творчість Достоєвського. Інакше кажучи, нам знадобилось перевірити ідеї Гегеля на новому матеріалі для відокремлення того, що прийнятне, від того, що ми прийняти не можемо.

Предметом даного дослідження є природа складного та неоднозначного феномена, який має в філософській літературі (Г. Гегель) назву "розірваності" (Zerreissenheit) свідомості індивіда.

Об'єктом дослідження є свідомість людини перехідного періоду та відображення її у художній та філософській літературі.

Мета даного дослідження - з'ясувати причини та характер "розірваної свідомості", знайти його природу, спробувати розглянути "розірвану свідомість" як патологічну форму свідомості взагалі та наблизитись через патологію до з'ясування природи самої свідомості (як сигніфіката не тільки філософського, але й повсякденного поняття "свідомість").

Задачі дослідження:

- сформулювати проблему "розірваної свідомості" в світлі філософської проблеми свідомості;

- висвітлити найбільш повно об'єкт дослідження та розкрити специфіку його як особливого об'єкта філософського дослідження;

- розкрити філософські обрії розгляду цієї проблеми, її метафізичний аспект, визначити її етичний та психологічний характер, використовуючи ідеї "Феноменології духа" Гегеля про етичний характер "розірваності" свідомості;

- розкрити специфіку та з'ясувати причини "розриву" свідомості, його зв'язок зі зламом суспільного укладу;

- намітити можливості вивчення проблеми "розірваної" свідомості у соціології і психології (в загальному вигляді).

Вихідна гіпотеза роботи - припущення, що принципи пору-

шення діяльності свідомості значною мірою обумовлені соціальними умовами, що з'ясування характеру зв'язку між зміною соціальних умов життя індивіда та зміною (або збереженням тих самих форм) його поведінки сприятиме проясненню природи свідомості та специфіки його діяльності (функції).

Наукова та теоретична новизна дослідження полягає в тому, що в цьому дослідженні вперше на такому широкому та різноманітному матеріалі було зроблено спробу всебічно розглянути найсерйознішу та надзвичайно актуальну життєву проблему етичної орієнтації та поведінки особи в умовах нового суспільного укладу. Накреслені можливості використання громадського стану України та інших "постсоціалістичних" країн.

Практичне значення роботи полягає в розкритті надзвичайно актуальної для нашого суспільства проблеми, у використанні феноменологічного та аналітичного методів в галузі соціальних наук. На засадах роботи може бути розроблено спецкурс та проведені семінарські заняття.

Основним положенням, яке подано на захист, є теза про те, що "розірвана свідомість" є однією з форм внутрішнього етичного розладу особистості, конфліктом різних "областей" або "поверхів" свідомості, який викликано зміною соціально-історичного контексту існування особи.

Апробацію роботи було проведено на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення" (Одеса, травень 1993), на Міжнародній науково-теоретичній конференції "Феномен отчуждения в разных культурных парадигмах" (Симферополь, 21 - 25 вересня 1993), на Міжнародній конференції "Социальное бытие и человеческое бытие" (Санкт-Петербург, 21 - 25 жовтня 1993), на Міжнародній конференції "XX век и философия" (Москва, березень 1994).

Основні положення роботи викладено в чотирьох публікаціях.

Роботу побудовано як шлях дослідження причин специфіки поведінки індивіда - носія "розірваної свідомості", виявлення причин та природи подібної "розірваності" у двох планах - гносеологічному (епістемологічному) та онтологічному.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури, який містить 192 найменування.

У вступі обґрунтовано актуальність та злободенність вивченої проблеми "розірваної свідомості", показано її зв'язок з сучасною ситуацією в Україні. Саму проблему "розірваної свідомості" не можна поставити інакше, ніж як проблему пограничної, маргінальної особи. Проблема міститься в самому процесі "розрива", саме в можливості такого процесу. У вступі вказані предмет, об'єкт, мета та задачі дослідження.

Перший розділ - "Розірвана свідомість" як феномен" - являє спробу, по-перше, філософської постановки проблеми, а по-друге, подає сам досліджуваний об'єкт - носія "розірваної свідомості".

Проблема розірваної або будь-якої іншої свідомості не може бути поставлена поза межами ключової проблеми свідомості: як саме слід говорити про свідомість? Що саме виступає як сигніфікат подібних текетів?

Коли ми говоримо про свою свідомість, ми цілком можемо обмежитись посиланням на свій особистий внутрішній досвід, але в цьому випадку ми не можемо говорити про саме свідомість. Наша внутрішня свідомість не існує як саме свідомість, а являє собою суцільний потік дій, феноменів, станів і т. і. Виділити в такому разі дещо суцільне, відокремлене, специфічне, яке можливо було б означити як свідомість, не пощастило ані філософам, ані психологам. Саме з цього витікає цілий спектр думок про свідомість, поданий у філософії: від впевненості в тому, що нема нічого, крім свідомості, або і казати ні про що не можна, крім свідомості (лінія, яка йде від античного скептицизму або навіть кінізму, повз Берклі, Канта, Шюпенгауера до пізнішого Гуссерля); і протилежна точка зору, за якою не існує нічого, що відповідає у реальності поняттю "свідомість", а те, що ми звичайно розуміємо під цим терміном, являє собою лише сукупність дій та тих чи інших функцій нашого внутрішнього і частково зовнішнього життя (точка зору не тільки біхевіоризму, але, й, наприклад, Б. Расела).

Виходячи із цього, проблема свідомості завжди постає як проблема людини, її специфіки та її виключного положення в світі.

Неважко помітити, що позиція тієї чи іншої конкретної антропології (наприклад, М. Шелера, Е. Касірера, Е. Фрома) пов'язана кожен раз з новим уявленням про те, що саме є свідомість за своєю суттю.

Тому нам довелося відкинути філософські антропології та обрати антропологію художню як найменш обмежену. Це рішення цілком доцільне, тому що немає об'єктивних критеріїв для надання переваги одній антропології перед іншими. Прийняв ствердження М. М. Бахтіна, що герой - це особлива точка зору на світ, ми обрали художню антропологію Достоевського, в якому людина являє собою особливе та особисте, індивідуальне ставлення до світу.

Але й такий підхід є недостатнім, адже у нашій художній антропології присутні риси антропології філософської. Крім того, занурюючись у реальність художнього твору, слід весь час пам'ятати про специфіку подібної "реальності". Все це вимагало значної попередньої роботи та з'ясування суті справи.

Відкидаючи "модельні" та "відбивальні" теорії художньої реальності, можна підбити підсумки наших міркувань в роботі таким чином. Художній твір несе в собі схожість не з реальним матеріальним світом речей, а містить в собі всю структуру світа та заповнює нас в правдивості цієї структури тим, що актуалізує ту чи іншу область нашої пам'яті безпосереднім, але не завжди прямолінійним посиланням на неї.

Далі узагальнено розглянуто антропологію Достоевського та специфіку літературного героя як носія тієї чи іншої свідомості. Підсумовуючи, ми можемо сказати, що між героєм та його свідомістю в певному розумінні слід поставити знак рівності, інакше кажучи, герой - це художнє (або сюжетне) втілення свідомості. Таким чином, художній твір - це особливе перетворення світоглядного досвіду "глядача", викриття за його чуттєвим світом світа суттєвого, світа загостреного усвідомлення істинності художнього матеріала.

Як вихідну гіпотезу припустимо, що роздвосність свідомості героя - наскрізна тема творчості Ф. М. Достоевського і тому під аналіз підпадають не стільки окремі його герої, скільки певний "метагерой" - досліджується саме розірваність, індивідуальними втіленнями якої є Раскольников або Іван Карамазов.

У роботі зроблено спробу обґрунтувати точку зору, згідно з якою ще на початку свого творчого шляху (з середини 40-х років) Достоевський сприйняв ідею двоїстості свідомості як специфічно людську рису бачення світу. Спочатку Достоевський спробував висловити цю двоїстість у її "чистому" вигляді - поза ідейною полемікою (поліфонією). Але ця спроба (повість "Двійник") виявилася невдалою. До кінця свого життя Достоевський давав високу оцінку ідеї цієї повісті та наситив нею цілу низку своїх більш пізніх героїв, але там ця ідея тане у найскладнішому ідейно-психологічному контексті. Тому аналіз двоїстості свідомості (яке може також зватись "підпілля") ми почнемо у порядку, оберненому до хронологічного.

Першим розглянуто Івана Карамазова. Тут важливо виділити ідейну насиченість цього образу. Виявляється, що героїв Достоевського крізь все життя тягне ідея і основний конфлікт Івана - неможливість наслідувати у своєму практичному житті своїм власним ідеям.

Така ж сама проблема стає і перед Раскольниковим. З аналізу видно, що "ідея" цього героя - лише логічна побудова, яка має довести самому герою правомірність його життєвих домагань, амбіцій та позасвідомої впевненості у своїй вищості відносно оточення. Дуже важливо, що спочатку Раскольников побудував розумову, логічно бездоганну теорію такого доказу, а пізніше був примушений відмовитись від неї, коли, згідно з його теорією, було виявлено, що доведено якраз не виключність, а звичайність, буденність героя. Така відповідь не є прийнятною для Раскольникова, він відкидає теорію цілком, намагається забути її взагалі. Інший важливий момент: як і Іван, Раскольников виявляє не логічну неспроможність теорії, чого б він дуже хотів, а свою особисту

неспроможність наслідувати "бездоганній" теорії. Його тіло відмовляється слугувати йому. Це звичайно характеризують як бунт "натури", але ж не біологія клітин примушує його так поводитись. Здається, ми можемо припустити, що розсудок та підсвідомість героя навперемінно детермінує його поведінку, штовхають його в різні боки та перетворюють його дії на безладдя та хаос, що забезпечує неможливість позитивного результату діяльності.

Герой "Записок з підпілля" занурює нас в гушу антропологічної та соціальної проблематики Достоевського. Перше, що впадає в очі при погляді на героя, - безглуздість та впертість його спроб узгодити власну внутрішню уяву про себе та свій реальний статус у суспільстві. Саме тут коріння усієї антропології Достоевського. Світ цінує людей заможних та спритних, загальні кумири - багатство та його еквіваленти (кар'єра, походження, зв'язки і т.і.). Сама ж людина екаістенціальна: все, що їй потрібне - усвідомлення себе тим, ким вона сама себе вважає. (Майже всі головні герої Достоевського вважають себе особами винятковими). Герой намагається мати успіх в світі, закріпити свою думку про себе дією, дійсністю. Але він лише виявляє свою неспроможність послідовно та прагматично втілити свій план, хоча саме план, як правило, практичний і мав би привести до успіху.

В чому причина такої неспроможності? Її розкривають чернетки Достоевського та чорнові нотатки до переробки повісті "Двійник". У самій повісті - така ж, добре знайома нам ситуація. Герой виявляється неспроможним рухатись по ним же складеному плану. Точніше, він може за планом зробити тільки перший крок, а далі все перекреслює його ж таки другий крок. Ніби то його тіло обурюється зробленим. Розсудок його вільний від докорів, сумління мов би мовчить, а ось тіло, тіло обурене. Чи може бути так? Достоевський зазначає в чернетках причину цього в глибоко укоріненому всередині свідомості ставлення однієї людини до іншої, а саме - до начальника. Вважаючи, що начальник - "як батько", герой виявляє явні риси патріархального світогляду, корпоративної свідомості, яка властива добі Середньовіччя. Досить подиви-

тись в праці медієвістів, які цікавились проблемою середньовічної свідомості (Л. П. Карсавін, Ж. Ле Гоф, французька школа "Анналів", А. Я. Гуревич та ін.), щоб виявити там знайомі риси цілковитого усвідомлення особою її належності до корпорації, групи, стану за походженням. Корпорація наділяє своїх членів правами та обов'язками, вона буквально узаконює для кожного члена те чи інше місце не тільки в структурі громади, але й у світобудові взагалі.

Але Новий час поступово руйнує колишні стереотипи. Доба Просвіти наділяє людей новими ідеями, інтелектуальне здається вище родового: розумом та талантом прокладає собі шлях до гори цього світа Наполеон. Але герой (чи Раскольников, чи Голядкін) теж почуває в собі розум та талант, чому ж він опиняється якнайнижче? Розум та талант мають бути втіленими в діяльність. Ця діяльність дещо виходить за межі звичайних уявлень про моральні норми, але це можна виправдати тою чи іншою теорією. Але раптом, несподівано для всіх, виявляється, що діяльність неможлива.

Таким чином, "розірваність", двоїстість або "підпілля" постають як поведінка героя, орієнтована на дві відмінні, а історично - протилежні, системи цінностей. При цьому перша система належить до області неусвідомленого, підсвідомого, а друга - до усвідомленого, розсудкового. Ці дві системи відповідають двом сусіднім історичним формам життєвого укладу, які умовно можна визначити як "патріархальну" (корпоративність, любов до "батька") та "буржуазну" (індивідуалізм, найвища цінність - багатство, гроші). Перша з цих систем належить області підсвідомого, друга - усвідомленого.

Розсудок героя, якого підштовхує "амбіція", здатен відкинути усі "забобони", які зуть моральними нормами, але підсвідомість відмовляє герою у можливості рухатись цим шляхом. Виявляється, що героя "зачинено": ані відмовитись від мети, ані досягти її йому однаково не під силу. Таким чином, ієрархія етичних цінностей (а цінності завжди пов'язані з етикою) виявляється саме тою структурою свідомості, яка детермінує поведінку індивіда. Наявність в одній свідомості двох різних структур веде до "розриву" свідомості і, при-

родньо, подібна розірваність має етичний характер.

Але чи відповідає це тому, як розумів "розірваність" Гегель, якому і належить саме це поняття?

Другій розділ - "Гегелівське поняття "розірвана свідомість" - присвячено аналізу того місця, яке посідає це поняття в системі гегелівської філософії.

Саме поняття "розірвана свідомість" з'являється у Гегеля лише один раз - у одному з розділів "Феноменології духа". Але немає ніякої можливості обмежитись одним розділом або навіть однією книгою. Причина цього - специфіка гегелівської думки. У безмежному морі літератури про Гегеля навіть якщо тільки кинути оком на неї, можна тільки дивуватись тим метаморфозам, які зазнає дух великого німецького філософа. Гегель постає діалектиком (перше гегельянство та довголітня традиція) та схематистом (Р. Гайм), "містичним пантеїстом" (В. Дільтей) та християнським ідеалістом (марксизм), логіком (англійський "абсолютний ідеалізм") та "філософом життя" (В. Віндельбандт), теологом (Лувенська католицька школа) та атеїстом (Г. Гейне, Д. Лукач), раціоналістом (російська православна філософія) та ірраціоналістом (Р. Кронер, частково - Г. Глокнер), але це ще далеко не всі гегелівські "іпостасі".

У "Феноменології духа" діалектика практично не згадується, але поза діалектикою зрозуміти цю роботу або хоча б її частину неможливо. Аналіз діалектики Гегеля дозволяє все ж таки визначити деякі підходи до розуміння гегелівського тексту. По-перше, все світосприймання Гегеля скрізь проникнене увагою до функціональності. Саме у виявленні функції він бачить виявлення сутності. Це - гераклітівська традиція, Гегель лише наслідує їй: сутність протилежності, наприклад, обидва вбачають в її функції - здатності народжувати рух. По-друге, підхід Гегеля абстрактно-історичний. Для нього не існує нічого, крім становлення, а тому становлення для нього - це все, сутність, а інше - не більш, ніж його моменти. Це перетворює Гегеля в прихованого релятивіста. Та ж сама річ є у нього саме собою і водночас не є нею, вона виступає як щось, протилежне чомусь (просто не-собі) і внаслідок нерозривної тотожності протилежностей вони є взагалі нерозрізненні.

З перших двох положень витікає, що вся гегелівська філософія - суцільна ріка Геракліта або навіть Кратила, увійти в яку взагалі неможливо. Ця діалектична ріка несе в собі причину свого руху і в нашому світі почуттів має дещо злиденну проекцію у часі та просторі; інакше кажучи, матеріальною проекцією цієї ріки є світова історія - історія людства. (В цьому випадку термін "світова" не є позначенням історії "усіх мешканців Землі", а скоріше "матеріальна", історія матерії взагалі.) У Гегеля, як у гностиків, систему побудовано ярусами: перший - це нерухома абсолютна ідея, що міститься сама в собі (логіка діалектики, яку взято як принцип); другий - її втілення, розгортання та перетікання логічних категорій, Гегель це називає абсолютним духом, абсолютний дух - це здійснення ідеї за часом; третій ярус - втілення духа в матерію, брутальну, непіддатну речовину. Внаслідок інерції та як прояв поганої природи матерії не абсолютно все в історії є прояв духа, але цілком необхідно за всім цим хаосом "абсолютної випадковості" побачити та відрізнити процес становлення духа, що вимагає загального погляда на історію в цілому.

Наступним, третім моментом гегелівського світосприймання є проблема закінченості розвитку. Чи "потік" або "ріка" є нескінченими? Ні. Це надзвичайно складне та найболючіше питання, яке поставало перед самим Гегелем. Справа в тому, що весь розвиток і все становлення Гегель розглядає виключно функціонально. Функцією розвитку (становлення) є розуміння. Усі ці втілення потрібні одне одному: історія, яка усвідомлює сама себе, стає духом; дух, який усвідомив поза історію себе сам є ідея; а питання про ідею Гегель старанно обминає: якщо абсолютній ідеї потрібен дух, чи можна говорити про її повноту (абсолютність)?

Четвертий момент філософії Гегеля - категорійність. Згідно з Гегелем немає ніяких категорій, немає ані тези, ані антитези, ані синтеза, існує лише нерозривна єдність розвитку. Логікою ЧОГО є "Велика" чи "Мала" логіка? На відміну від Аристотеля та Гусерля, Гегель не вважав логіку самодостатньою, його логіка - завжди логіка певного "дещо".

Інколи Гегель оце "дещо" називав "свідомістю". Інколи - "досвідом свідомості". Так це і в "Феноменології духа", але про що там йдеться, що позначає терміном "свідомість" Гегель? Якщо припустити, що "Феноменологія духа" пропонує нам досить послідовну картину розвитку цього "дещо", то шляхом аналізу вибраних та відкинутих Гегелем фактів, ми побачимо, що в центрі його увазі опиниться становлення етичної природи людини. Саме в цьому контексті слід розглядати поняття "нешасної" та "розірваної" свідомості. Ці два поняття часто переплутані, але Гегель розрізняє їх.

"Нешасна" свідомість - це усвідомлення довічності своєї душі та її залежності від тіла. Тільки через тіло, через діяльність може бути врятована душа, але жодна діяльність не дає гарантії спасіння. Істина душі - потойбічний світ, істина тіла - на цьому світі. Йдеться про свідомість християнства. Як виявити таку діяльність, яка поєднає два різних світа в один, подалає "нешастя"? Ані хрестові походи, ані праця, ані аскетизм не здатні привести до шуканої єдності. "Нешастя" свідомості вказує на притаманну людині двоїстість, але це ще не "розірваність".

Постає проблема діяльності людини відповідно до істини світа, але вирішити цю проблему неможливо. Тіло шукає потойбічне в наявних реаліях, але не знаходить його.

За Гегелем "нешасна свідомість" - момент еволюції свідомості взагалі. Свідомість тут вперше виявляє свою відкритість, нескінченність, належність чомусь іншому. Це можна сказати так: втілена в матерію абсолютна ідея вперше усвідомила себе ще не ідеєю, але вже й не матерією.

"Розірвана свідомість" подається Гегелем у іншій низці. Спираючись на постать молодого музиканта у діалозі Д. Дідро "Племінник Рамо", Гегель виявив "розірваність" як переходну форму між моральністю (*Sittlichkeit*) та мораллю (*Moral*), між неусвідомленим послідуванням етичному закону та свідомим підкоренням йому. "Розірваність" відповідає передреволюційній свідомості у Франції і наближується до того, що Ніцше назвав "європейським нігілізмом, переоцінкою усіх цінностей". Людина "розірваної свідомості" проникнена ідеями Просвіти, а са-

ме ідеєю однакової цінності будь-якої людини. Але в доволі-лишньому світі цінність людини, на жаль, визначено грошима або їх еквівалентом; навіть в предреволюційну епоху головним мірилом стають гроші, бо саме вони визначають спосіб життя, спроможності людини, її самооцінку і т. і.

Це - момент збудження розуму. Це та ніша, яку відвів Гегель в історії філософії софістам. Розум, який прокинувся, спочатку відкидає все (саме таку роль виконують сумніви у софістів, а в Новий час - у Декарта) і лише поступово, пізніше він приходить до усвідомлення необхідності етичних норм (у античності цю роль, за Гегелем, виконувала філософія Сократа), але для розірваної свідомості це в майбутньому.

Розірваність - другий етап розвитку моральності в мораль, це антиморальність (не випадково вона часто здається аморальністю). Синтез моральності та розірваності мусить породити мораль.

У Гегеля "розірваність" звільнено від спадщини минулого, мова йде лише про категорії, у Дідро ж це не так. Його герой, як і герої Достоєвського, хоча й виступає проти усіх "забобонів" (норм та правил моралі), все ж таки кінець кінцем опиняється на вулиці без копійки у кишені, тому що рухатись послідовно, суворо дотримуючись накресленої лінії псевдінки він не в змозі. "Нутро" бунтує. Неважко зробити висновок про тісний зв'язок "двоїстості" свідомості у героїв Достоєвського та "розірваності" свідомості у гегелівській "феноменології духа".

В третьому розділі - "Проблема "розірваної" свідомості з точки зору пізнання та буття" - в центрі уваги опиняється сама **проблема "розірваної свідомості"**.

Ця проблема існує в колі інших подібних проблем і відокремити її від них часом надавичайно складно. По-перше, "розірвана свідомість" потрапила в коло не лише філософії, але й соціології, психології; до того ж в філософії вона стосується не тільки метафізики, а ще й етики, теорії пізнання і т. і. Так, наприклад, розірваність свідомості тісно пов'язана з адаптивністю людської поведінки (асиміляцією та акомодациєю), соціологічною проблемою

соціалізації особи. Взагалі ці три проблеми важко розділити і "розірваність" свідомості може бути сприйнято як патологічну форму процесів адаптації та соціалізації, що відкриває доступ до проблеми психопатології та соціопатології (якої, на жаль досі ще не існує).

По-друге, проблема "розірваності" пов'язана з проблемою двоїстості взагалі, власне, вона виступає як одна з її форм, що кінець кінцем веде до загальної проблеми бінарності. Інакше кажучи, двоїстість, притамана будь-якої "розірваності", виявляє себе як вузлова проблема самосвідомості та довічна проблема будь-якої антропології.

Цілком можливо, що коли ми говоримо про "розірваність" свідомості, ми говоримо також і про "широкість" психіки людини взагалі, і про бінарність як про деяку вихідну структуру свідомості (К. Леві-Строс), і про асиметрію мозку, і про фрейдівське протиставлення свідомого та позасвідомого і т. і.

Справа в тому, що ці "форми" або "підходи" до свідомості слід відрізнати. Нашому дослідженню важливо зберегти суворо філософські рамки.

Перш за все слід обміркувати питання, що розуміється у самому понятті "свідомість"? Е. Гусерль зробив спробу тлумачення німецького слова Bewußtsein (свідомість) та відокремив три різних сигніфіката цього терміна: єдність внутрішнього світа, самосвідомість, процеси у внутрішньому світі.

Слід звернути увагу на походження самого терміну "свідомість" (conscientia (франц.), consciousness (англ.), Bewußtsein (нім.), сознание (рос.)). Основа майже усіх цих слів - латинське conscientia (обізнаність, свідомість, сумління). Conscientia походить від conscio (усвідомлювати провину), а conscio в свою чергу - від cum (с) та scio (знати, вміти). Можливо, що і латинське слово є калькою з грецької. Ані у Платона, ані у Арістотеля терміна "свідомість" або "сумління" в їх сучасному розумінні ми не знайдемо. Слово для позначення цих понять (а отже і самі поняття) виникає лише у новозавітню добу - $\sigma\upsilon\nu\epsilon\iota\delta\eta\sigma\iota\varsigma$, і це слово містить в собі корінь, що означає "знання" - $\sigma\upsilon\nu\omicron\iota\delta\alpha$ (знати разом з будь ким), німецьке та українське слова - теж калька, що

зберігає корінь "знання, знати, зна-; відати". "Відати" (від давньослов'янського "вѣдѣти") можна знайти і у російському слові "со-весть". Англійське та французьке слова зберегли багато в чому подвійне значення (французьке цілком, англійське - за корнем) латинського чи грецького оригіналу: свідомість-сумління.

Російські та українські слова - калька саме з грецької ("ведать" - "видеть" - "вѣдѣти" - "vidi" (лат.) - "οἶδα" (давні.-гр.) - "вѣдѣ" (давні.-слав.)). Можна припустити, що саме поняття свідомості (як і сумління) виникло як результат християнського усвідомлення гріховності як перешкоди для спасіння душі. Можливо також, що за цим стоїть ще іудейська традиція розуміння гріха як провини, порушення божественного закону, відхід від продиктованої Богом істини.

Як би це не було, важливо, що свідомість пов'язана з поняттям гріховності. Немає сумніву, що в основі цього поняття (свідомість) у європейському сприйманні лежить етичний фундамент.

Таким чином, розірваність свідомості є розірваність принципів етичної орієнтації людини у її діяльності. Але цей "розрив", як ми бачили, виявляє нам "підкладку", "начинку" свідомості. Розірваність є формою (дещо патологічною) виявлення сутності свідомості.

Досить важким виявився поділ онтологічного та гносеологічного аспектів через їх щільне переплетення, в якому онтологічний аспект постає як закінчення гносеологічного. Гносеологічний аспект має в собі деяке "поміж", в той час як онтологічний аспект є цілком самодостатнім.

Якщо гносеологічним аспектом об'єкта вважати те, що він відкриває в собі самому, а через себе - в світі, то гносеологічним аспектом "розірваної свідомості" слід вважати виявлення етичної природи не тільки "розірваності", але й саме свідомості.

Якщо гносеологічним аспектом об'єкта вважати його феноменологію, тобто процес виявлення його сутності, то гносеологічним аспектом "розірваної свідомості" є весь попередній хід нашої думки, тобто історія вияву етичного фундаменту

"розірваності".

Якщо онтологічним аспектом вважати самоіснування об'єкта, то про "розірвану свідомість" ми не можемо сказати нічого, крім того, що вона "існує ось так", її ознака - "сама ось така поведінка".

Якщо вважати онтологічним аспектом сам характер існування об'єкта, то онтологічним аспектом "розірваної свідомості" стане процес поляризації етичних принципів, які детермінують діяльність індивіда, так що один з "полюсів" буде в області усвідомленого, а інший - в області неусвідомленого.

"Розірваність" свідомості виявляє тісний зв'язок із аміною форм укладу життя суспільства.

На закінчення у роботі зазначені важливість та надзвичайна складність постановки будь-якої філософської проблеми, яка стосується свідомості. Крім того, постановка проблеми свідомості поза постановкою проблеми "людина і світ" можлива лише при наявності штучних (конвенційних) обмежень.

Нарешті, поставлено проблему етики та її зв'язку з поняттям "істинності". Етична природа свідомості постає як орієнтація на знання істини, а розрив свідомості постає як співіснування в мозку однієї людини двох істин разом.

Зміст роботи викладено в чотирьох публікаціях:

1. Шевцов С. П. Проблеми вивчення особистого сприймання політичної ситуації в умовах зміни політичного устрою // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення: Тези доповідей і виступів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, квітень 1993 р.). - Одеса, 1993. - С. 176-177.

2. Шевцов С. П. К вопросу онтологии отчуждённого сознания героев Достоевского // Феномен отчуждения в различных культурных парадигмах: Тезисы Международной научно-теоретической конференции 21 - 25 сентября 1993 г. - Симферополь, 1993. - С. 25-26.

3. Шевцов С. П. Проблема онтологического подхода к сознанию // Социальное бытие и человеческое бытие: Тезисы Международной философской конференции 21 - 25 октября 1993 г. -

Санкт-Петербург, 1993. - С. 202-203.

4. Шевцов С. П. Логическое и иррациональное как призраки истории философии в философии современности // XX век и философия: Тезисы докладов и сообщений Международной конференции. - Москва, 1994. - С. 49-50.

Проблема "разорванного сознания" тесно связана с философской проблемой сознания. На материале творчества Ф. М. Достоевского, используя идеи "Феноменологии духа" Г. Гегеля, проводится исследование причин и сущности "разорванности" сознания. Устанавливается, что "разорванность" носит этический характер и обусловлена социальными причинами. В переходную эпоху в процессе адаптации к новым социальным условиям жизни в сознании индивида сосуществуют две различные иерархии этических ценностей. Деятельность человека оказывается попеременно ориентирована на различные ценности, что ставит личность на грань патологии и позволяет говорить о "разорванности" сознания индивида.

The problem of "torn consciousness" is connected closely with philosophical problem of consciousness. It is conducted the research of causes and essence the "tornness" of consciousness in works by F. M. Dostoevsky, with the help of ideas of *Phenomenology of Spirit* by H. Hegel. It is establishment, that the "tornness" has the ethics character and has been conditioned the social condition. Two different hierarchy of values coexist in consciousness of individual in transition epoch by adaptation to the new condition of life. The human activity is head itself by turns for different values. This process place a personality on the verge of pathology and permit to say about the "tornness" of his consciousness.

Ключові слова:

розірваність; двоїстість; ієрархія етичних цінностей; усвідомлене; неусвідомлене; свідомість; підсвідомість; розсудок; соціальний уклад життя.

С. Шевцов

№ 3857

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB 32.572

